

Г. В. Купрікова,

Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», м. Харків

ВТОРИННА НОМІНАЦІЯ ЯК НАСЛІДОК ДІЇ ЗАКОНУ ЕКОНОМІЇ МОВНОЇ ЕНЕРГІЇ

У статті досліджено вторинні одиниці номінації одягу і взуття в сучасній українській мові, що з'явилися в результаті словотвірних операцій – усікання елементів твірного слова, універбації стійкого словосполучення. Серед чинників, що зумовлюють вторинну номінацію, визначальними є прагнення до економії мовних зусиль.

Ключові слова: номен, номінація, універбація, усікання, формант.

В статье исследованы вторичные единицы номинации одежды и обуви в современном украинском языке, которые возникли в результате словообразовательных процессов – усечения элементов производящего слова, универбации устойчивых словосочетания. Среди факторов, обуславливающих вторичную номинацию, определяющим является стремление говорящего экономить языковые усилия.

Ключевые слова: номен, номинация, универбация, усечение, формант.

The article examines the secondary units nomination of clothes and shoes in modern Ukrainian language, which arose as a result of word-formation processes – truncation of the generating words elements, collocations univerbation. The determining factor among the factors causing the secondary nomination is the speaker's desire to save the linguistic efforts.

Keywords: nomen, nomination, univerbation, truncation, formant.

Розвиток будь-якої мови свідчить про те, що наявні мовні засоби не завжди можуть задовольнити мовців різних соціальних і професійних груп, різних поколінь. В умовах збільшення відкритості українського суспільства, в умовах трансформації ціннісних орієнтирів, коли динамічно змінюються звичні форми культури й стиль життя, вивчення механізмів номінації сучасного одягу і взуття набуває особливої актуальності. Зі змінами матеріальної культури окремі реалії втрачаються, заступаються іншими, що, у свою чергу, зумовлює зміни складу номенів одягу і взуття та відношень між одиницями аналізованої тематичної групи: змінюються джерела поповнення тематичної групи, формуються нові способи й моделі номінування вже названого одягу і взуття. Ось чому «удосконалення існуючих мовних засобів зумовлюється передусім внутрішньою тенденцією мови, система якої несе в собі потенційні можливості по-новому називати, переробляти, удосконалювати мовні засоби, їх поєднання, підганяючи під ситуацію мовлення. Результатом цього є поява вторинних одиниць номінації, які можуть з'являтися у результаті певних словотвірних операцій: усікання елементів твірного слова, універбації стійкого словосполучення тощо» [8, с.172]. Актуальність статті визначається потребою з'ясувати сутність процесів удосконалення наявних одиниць номінації, що є можливим тільки за умови дослідження назв одягу і взуття в різних складових національної мови (літературна мова, жаргони, просторіччя, діалекти) як єдиного, цілісного явища. Мета дослідження полягає у виявленні й описі універбації та усікання номенів одягу та взуття в українській мові, у визначенні закономірностей переходу стійких найменувань в однослівні деривати.

До сьогодні в мовознавстві не визначено місце й статус усічень у системі словотвірної номінації (див. праці А. Журавльова [3], О. Земської [4], М. Кравченко [6] та ін.). Ми вважаємо усікання окремим способом словотворення, який полягає у відтинанні елементів твірної основи (суфіксів, префіксів, коренів, складів, частин складного слова) і є результатом формальної економії в мові. Номен, який постав шляхом усікання, має таке ж значення, що й твірне слово. При цьому похідне слово відрізняється від твірного сферою використання й стильовим забарвленням.

Усічені назви одягу і взуття виникають в основному в молодіжному, а також професійному жаргоні й відзначаються деякою експресивністю. Особливу групу усічень становлять похідні від запозичених слів, які в українській мові є незручними для вимови. Такі слова звичайно мають складну структуру. Наприклад, у професійному жаргоні зазнало усікання запозичене з англійської мови слово *тренкот* – *тренч*. Усікається другий корінь слова (*тренч-кот*). Такі корені виділяються саме в англійській мові, для українського мовця запозичення *тренкот* не є подільним, функціонує як моноліт. У молодіжному жаргоні слово *муліне* зазнало усікання кінцевого складу (*мулі-не* – *мулі*); такий же процес спостерігаємо й у словах *мокасини* – *мокаси*, *кросівки* – *кроси*, *джинси* – *джини*, *липа* «взуття або одяг «на липучках» (*липучка* – *липа*) (як усікання твірного *липучка* (пор. спеціальний – спец)), *закаблуки* – (розм.) *закабли*, *итани* – (мол. жарг.) *итан*, *фуражка* – (арм. – мол. жарг.) *фура*, *макінтош* – (розм.) *макінто* тощо. Унаслідок усікання середини слова в жаргоні з'явилися вторинні номені *безкозирка* – (морськ. жарг.) *безка*, *бейсболка* – (мол. жарг.) *беска* тощо.

Вторинні номінативні одиниці можуть з'являтися в процесі універбації на основі синонімічних аналітичних номенів-словосполучень, які функціонують паралельно на певному синхронному зрізі (наприклад, *фінська шапка* – *фінка*, *спеціальний одяг* – *спецівка*). У слов'янське мовознавство термін «універбація» ввів О. Ісаченко, який паралельно використовував термін-синонім «семантична конденсація» [5]. Із часу появи праці О. Ісаченка вийшло чимало досліджень, присвячених розгляду процесів універбації. Процеси перетворення номенів-словосполучень на ціліснооформлені лексичні одиниці стали позначати термінами «включення» [14], «семантична конденсація» [9], «стягнення», «універбізація» [12]. Крім того, і потрактування самого явища універбації відзначається розмаїттям (див. праці О. Кубрякової [7], Л. Сахарного [10], П. Сігалова [11], О. Широкової [13], В. Григор'єва [1]).

Ми в універбації вбачаємо різновид суфіксального способу словотворення, який полягає в перетворенні аналітичного (здебільшого двослівного) номена-прикметникового словосполучення на синонімічний йому однослівний ціліснооформлений номен, за якого аналітичний номен-словосполучення за допомогою суфікса згортається в слово. Утворений універб є тотожний змістом (або відрізняється лише стильовим забарвленням) із аналітичним номеном-словосполученням, але відмінний формою і є ознакою, виявом вторинного номінування. Крім того, і мотиваційна синонімічна назва, і її дериваційний корелят – однослівний дериват – паралельно функціонують на певному синхронному зрізі. Аналізований матеріал свідчить, що як спосіб словотворення універбація особливо активно діє в розмовній мові й у жаргоні. Універбація поширюється перш за все на аналітичні номени-словосполучення, які є частовживаними, актуальними на сучасному етапі.

У процесі універбації аналітичних номенів-прикметникових словосполучень найчастіше використовується формант **-к(а)**. Основою універба стає той член мотиваційного словосполучення, який виконує роль атрибута, функцію іменника бере на себе суфікс із предметним значенням. Наприклад, у розмовній мові зафіксовано такі універби до аналітичних номенів-словосполучень: *фланелева сорочка – фланелівка, шкіряна куртка, шкіряне пальто – шкірянка, вельветова куртка – вельветка, домашній одяг – домашка, змінне (перемінне) взуття – змінка, парадна форма – парадка, капронові колготи – капронки* тощо. Подаємо й деякі жаргонові вторинні назви одягу і взуття, що з'явилися шляхом універбації аналітичних номенів-словосполучень кодифікованої мови: *рваний одяг – рванка, туристичне взуття – турики* тощо.

Меншою активністю в розмовній мові відзначаються універби, що виникають у результаті згортання аналітичного номена-словосполучення за допомогою суфікса **-ик-**, наприклад, *дута куртка – дутик, дуті чоботи – дутики*. Аналітичні номени згортаються в універби за допомогою й інших суфіксів, які мають знижений, емоційно-оцінний характер: **-ак- (-як-)** (*кирзові чоботи – кирзаки, герметичний шолом – гермак*); **-ач-** (*танковий комбінезон – танкач, кирзові чоботи – кирзачі*); **-ин-** (*рваний одяг – рванина*); **-аж-** (*дублена куртка, шуба – дубляж*); **-ур-** (*джинсовий одяг – джинсура*).

Окремі номени – результати універбації – мають давню традицію вживання; утрачаючи стильову маркованість, переходять до загальноновживаного мовного фонду (наприклад, *купальний костюм – купальник, бейсбольна куртка, бейсбольна кепка – бейсболка, балетні туфлі – балетки, вишита сорочка – вишиванка* тощо). Серед чинників, що зумовлюють словотвірну універбацію, визначальними є прагнення до економії мовних зусиль, обмеженість оперативної пам'яті людини, прагнення до експресивності номенів, оскільки універбація «як засіб економії передачі інформації допомагає її швидкому сприйманню і запам'ятовуванню» [2, с. 7].

Отже, усічені назви одягу і взуття та універби є наслідком дії закону економії мовної енергії, прагненням мовців до раціоналізації, прагматизму, їм притаманна ознака невимушеної розмовності; такі назви обмежені у вживанні сферою молодіжного, професійного жаргонів, бо вони стилістично забарвлені порівняно з твірними. Подальшого дослідження потребуватимуть назви, що постали внаслідок використання різних способів номінування.

Література:

1. Григорьев В. П. О границах между словосложением и аффиксацией / В. П. Григорьев // Вопросы языкознания. – 1956. – № 3. – С. 38-52.
2. Думчак І. М. Універбація в українській мові: Автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.01 / І. М. Думчак; Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 1998. – 16 с.
3. Журавлев А. В. Технические возможности русского языка в области предметной номинации / А. В. Журавлев // Способы номинации в современном русском языке. – М.: Наука, 1982. – С. 45-109.
4. Земская Е. А., Китайгородская М. В., Ширяев Е. Н. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование / Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Е. Н. Ширяев. – М.: Наука, 1981. – Ч. 1. – С. 71-130.
5. Исаченко А. В. К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских литературных языков / А. В. Исаченко // Slavia. – 1958. – Roč 27. – Seš 3. – S. 339.
6. Кравченко М. В. До питання про явище усічення в українському словотворі (в дериватах іменникового походження) / М. В. Кравченко // Українське мовознавство. – К., 1988. – Вип. 15. – С. 33-40.
7. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М.: Наука, 1986. – 157 с.
8. Нелюба А. М. Усічення і принцип економії в словотвірній номінації / А. М. Нелюба // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць / За заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко. – Х., 2000. – Вип. 5. – С. 171-186.
9. Онишкевич М. М. Явища семантичної конденсації в лексиці південно-західних говорів української мови / М. М. Онишкевич // Проблеми дослідження діалектичної лексики і фразеології української мови. – Ужгород, 1978. – С. 49-54.
10. Сахарный Л. В. Словообразование как синтаксический процесс / Л. В. Сахарный // Проблемы структуры слова и предложения. – Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 1974. – С. 3-29.
11. Сигалов П. С. О соотношении деривата, словосочетания и предложения / П. С. Сигалов // Ученые записки Тартуского государственного университета. – Тарту, 1972. – Вып. 442. Семантика номинации и семантика устной речи. – С. 53-62.
12. Сидоренко О. М. Про поняття універбізації в сучасному слов'янському мовознавстві / О. М. Сидоренко // Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 42-48.
13. Широкова О. Г. Дериваційна універбація в чеській мові (у зіставленні з російською) / О. Г. Широкова // Функціонування і розвиток сучасних слов'янських мов: Зб. наукових праць. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 194-310.
14. Янко-Триницкая Н. А. Процессы включения в лексику и словообразовании / Н. А. Янко-Триницкая // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. – М.: Наука, 1964. – С. 18-35.